

академик Јуриј Алексеевич Писарев

РУСКО-ЦРНОГОРСКИ ОДНОСИ УОЧИ ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

У историји традиционалних руско-црногорских веза особито мјесто заузима период уочи првог свјетског рата, када су обје државе биле нарочито заинтересоване за савезничке односе. Црна Гора, која је због скадарске кризе 1912—1913. године ступила у конфликт с Аустро-Угарском, била је нарочито заинтересована за подршку Русије на међународном плану. Руска царевина тежила је да сачува Црну Гору у саставу Балканског савеза, а послије његовог распада да обнови тај војнополитички блок уз учешће Црне Горе и да га искористи на својој страни у свјетском рату који је био на помолу.

Ипак, у литератури — совјетској и иностраној — овај период дуго времена није био научно освјетљен, што се објашњава прије свега одсуством изворне научне базе.

Истраживачи су били лишени могућности да се користе спољнополитичким документима црногорског поријекла због тога што су многи од њих изгубљени још у периоду првог свјетског рата. Црна Гора је била окупирана од стране аустроугарске војске од 1916. до 1918. године, а она је разграбила фондове Архива Министарства иностраних послова. Много је пострадао и онај дио документације Министарства који је био скривен, по наређењу краља Николе уочи његовог бјекства у иностранство у јануару 1916. године, у подрумима Цетињског Манастира и дворца „Биљарда“, или је пак био закопан у оквиру дворског парка. Многи документи настрадали су од влаге, а други су били у таквом стању да се није успјело са њиховом рестаурацијом, која је предузета 1925. године.¹

¹ Види подробно: Записи, Цетиње, 1937, књ. 8, 171—180.

Није боља судбина била ни материјала руске мисије у Цетињу. Њихов знатан дио уништио је привремени повјереник Русије у Црној Гори Н. А. Обнорски те исте године, због опасности да падну у руке аустроугарских окупаторских власти. „Ја палим цјелокупну преписку мисије“ — извјештавао је Н. А. Обнорски у Петроград. Истраживач се могао ослањати једино на материјале који се чувају у архивима саме Русије. Но, и овдје постоје особите тешкоће. Црна Гора није имала дипломатског представника у Русији и њене интересе је штитила српска дипломатска мисија која је, послје прекида дипломатских односа Русије са Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, однијела своје архивске материјале у своју земљу а они су поново пострадали за вријеме другог свјетског рата од стране италијанских и њемачко-фашистичких окупатора. По званичним подацима, окупатори су однијели из Црне Горе и Србије скоро 90% докумената Министарства иностраних послова и до 86% других архивских материјала државних установа Југославије. Тек недавно су ови материјали почели да се враћају у СФРЈ и да се штампају у облику зборника под општим називом „Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903—1914. године“.² Од 1980—1983. године објављено је пет зборника тих материјала за 1911—1914. годину. Ово издање има велики значај, јер открива могућност за истраживање црногорско-руских и руско-српских односа уочи првог свјетског рата.

Као допуна овим материјалима могу послужити совјетски архиви, у којима је такође сачувана документација на ову тему. Приликом припрема овог чланка за штампу, ови материјали су детаљно коришћени.

Важан извор за овај рад су и мемоари савременика: црногорског министра Петра Пламенца³, помоћника министра иностраних послова Србије Јована Јовановића⁴, аустроугарског посланика на Цетињу барона Владимира Гизла⁵, војног аташеа Аустро-Угарске у Црној Гори капетана Густава Хубке⁶, руског посланика у Црној Гори А. А. Гирса⁷ и војног агента Русије пуковника Н. М. Потапова. Мемоари дипломата и војних представника откривају завјесу са догађаја тога времена у Црној Гори и на Балкану у цјелини.

² *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903—1914*, Београд, 1980—1983, књ. VI—VII (5 томова).

³ Пламенац П., *Како је дошло до Балканског савеза*, *Анали*, Београд, 1937, с. 48—51.

⁴ Јовановић Ј., *Русија и Црна Гора (јануар 1914)*, *Записи*, 1933, књ. XII, св. I, с. 109—112; *Исти, Црна Гора пред рат*, *Записи*, 1930, књ. VII.

⁵ Giles W., *Zwei Jahrzehnte in Nahen Orient*, Berlin 1927.

⁶ Хубка Г., *Дипломација у Црној Гори*, *Записи*, Цетиње, 1937, књ. XVIII, с. 138—142.

⁷ Гирс А. А., *Австро-Венгрия, Балканы и Турция. Задачи войны и мира*, Петроград 1917.

Много драгоцених података о међународним односима цетињске владе може се наћи у радовима југословенских историчара Н. Шкеровића, Д. Вујовића, Н. Ракочевића, А. Лаиновића и М. Војводића.⁸ У овим радовима дјелимично се обрађује и тема овог чланка.

Основни принципи руске балканске политике уочи и у периоду балканских ратова

За разумијевање суштине руско-црногорских односа периода који изучавамо неопходно се задржати на ширем питању основних принципа руске политике на Балкану, јер је од овога у знатној мјери и зависила двострана сарадња Русије са Црном Гором.

Балкан и Блиски исток последице пораза царизма у јапанском рату 1904—1905. године постали су један од главних објеката спољне политике петроградске владе. Особити значај за Руско царство добили су црноморски мореузи, кроз које је она извозила на свјетско тржиште 47% својих производа, а у томе двије трећине житарица. Босфор и Дарданели, осим тога, играли су значајну улогу у војно стратегијском смислу и у систему одбране руске државе, обезбеђујући од војног напада 2100 километара њене обалске линије на Црном мору. Ако би ове мореузе заузела Њемачка, или било која друга моћна држава, то би представљало огромну опасност за јужни дио европске Русије. Министар иностраних дјела С. Д. Сазонов писао је тим поводом цару 23. новембра 1913. године: „Мореузи у рукама моћне државе — значе пуно потчињавање економског развоја читавог југа Русије тој држави“.⁹ Руководилац спољнополитичког одјељења указивао је и на другу страну овог проблема: контрола над мореузима обезбеђује великим државама преовлађујући утицај на Балкану и на Блиском истоку. „Онај који влада мореузима“ — констатовао је Сазонов — „има кључ за наступања у Малу Азију и за хегемонију на Балкану“.¹⁰

Турска је изгледала царској влади мање опасним супарником. „Турска“ — говорило се у том документу — „није ни одвећ снажна ни одвећ слаба држава а она је неспособна да нам

⁸ Шкеровић Н., *Црна Гора на освитку XX вијека*, Београд 1964; Др. Димитрије — Димо Вујовић — *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962; Ракочевић Н., *Политички односи Црне Горе и Србије 1903—1918*, Цетиње 1981; Исти, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903—1914*, Титоград 1983; Лаиновић А., *Питање Скадра у првом Балканском рату*, Историјски записи, 1919, Ср. 4, с. 66—76; Војводић М., *Скадарска криза 1913*, Београд 1966; Исти, *Један неуспели покушај Аустро-Угарске да склопи царинску унију са Црном Гором*. — У књ: *Југословенски народи пред први светски рат*, Београд 1967, с. 119—124.

⁹ Архив внешней политики России (АВПР), ф. Политархив (П. А.), д. 134, л. 66.

¹⁰ Исто.

пријети, па је због тога принуђена да рачуна на снажну Русију¹¹. Царска влада се придржавала, у односу на Османску империју, слједеће стратегије: она је тражила да сачува за Турску врховни суверенитет над мореузима, али је у исто вријеме упорно тражила ревизију Лондонског поморског споразума из 1871. године, који је ограничавао право њиховог коришћења од стране Русије и других црноморских држава. Петроградска влада је тражила да се ријеша питање слободног проласка кроз Босфор и Дарданеле не само трговачким већ и војним бродовима, што би онемогућило претварање Рускога царства у средоземну државу.¹²

Друго главно питање балканско-блискоисточног програма Русије била је тачка о стварању општебалканског савеза у који би биле укључене не само Србија, Бугарска, Грчка и Црна Гора већ и Румунија и Турска. Ове двије посљедње, истина, налазиле су се у сфери утицаја држава Централне коалиције, али је ипак Сазонов гајио наду да ће их привући на страну Тројног споразума. Остварење ова два задатка било је могуће једино ако би се то извело уз корјените промјене у корист Русије, растројство политичких снага на Балкану и на читавом Блиском истоку. „Ако би Русија успјела да постигне тај циљ“ — са узбуђењем је писао њемачки амбасадор у Цариграду А. Маршал фон Биберштајн — „то би био задивљујући успјех за словенство и тешки удар за германизам у Турској. С том политиком повезане су претензије Русије на мореузима“.

Централна коалиција, напротив, сматрала је повољним за себе војни сукоб на Балкану, рачунајући на слабљење обје зараћене стране, прије свега балканских држава. „Ако их (балканске савезнике — Ј. П.) разбију“ — писао је 4. октобра 1912. године, неколико дана уочи рата, Виљем II министру иностраних послова Њемачке А. Кидерлен-Вехтеру — „тада ће се они за дуго вријеме умирити и тада ће територијални проблеми бити сасвим ријешени“. И даље: „Источно питање треба да буде ријешено гвожђем и крвљу, али само у за нас повољном моменту! Управо сада!“¹³ Кајзер је наредио Министарству иностраних дјела да се не противи појави војног конфликта на Балкану. „Љепше је, ако рат буде управо сада одигран, док Русија и Француска нијесу спремне“ — савјетовао је он Кидерлену.¹⁴ У тим истим документима говорило се о могућности империјалистичке подјеле Балкана и Блиског истока.

Успјех балканског савеза у рату унио је корјените промјене у односе великих сила према принципу *status quo*. Прва је за ревизију овог статуса у корист балканских држава иступила Ру-

¹¹ АВПР. ф. ПА, д. 134, л. 66.

¹² Tshanykow N. V., *Climaxes of Russian Diplomati*, London 1918.

¹³ GP, Bd. 33, № 12205, 12244 (*Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914*, Berlin, 1934).

¹⁴ Ibidem.

сија. Већ 18. октобра 1912. г. (по старом кал.), тј. одмах пошто је добио извјештај о побједима балканских савезника, С. Д. Сазонов је упутио телеграм посланику у Београд Н. Г. Хартвингу, у којем је изнио спремност Русије за ревизију Мирцштегског споразума из 1903. године с Аустро-Угарском о непоколебљивости принципа *status quo*-а на Балкану, и то на слједећим условима: 1) одрицање великих сила од територијалних добитака на Балкану, 2) признање балканским државама принципа равнотеже великих сила, уз услов сачувања постигнутих споразума које су раније имале, и 3) чување суверенитета Турске над Мореузима и територијом која обезбјеђује војну заштиту њихову (Марица — Једрене — Црно море).¹⁵ На дан 23. октобра, управо у вријеме побјед Срба над Турцима код Куманова, С. Д. Сазонов је учврстио ту позицију на овај начин: „*Status quo* је мртав и сахрањен“ — рекао је он српском посланику у Петрограду Д. Поповићу.¹⁶

Руски предлози имали су принципијелан значај. Прва тачка њеног програма обезбјеђивала је неприкосновеност нових граница балканских држава од могућих намјера великих држава; друга тачка настојала је да сачува јединство балканског савеза, а трећа тачка гарантовала је Турској контролу над Босфором и Дарданелима, што је било у корист Русије и црноморских држава, заинтересованих да Енглеска буде спријечена да њима управља, а да Њемачка, или било која друга европска држава, тамо има приступа.

Послије завршетка првог балканског рата магистрална линија царске владе у балканско-блискоисточној политици мало се измјенила: Русија је, као и раније, била за очување балканског савеза и за јачање свога утицаја у Турској.

Ова линија, према редосљеду тачака, није одговарала политици црногорске државе, која је упркос плановима Петрограда у почетку ратовала против Турске, а затим учествовала у међубалканском рату, разрушавајући јединство балканског савеза. Неподударност тих планова најбоље се увидјела у периоду скадарске кризе 1912—1913. године.

Скадарска криза и Русија

Војна експедиција Црногораца против Скадра имала је двојак карактер.¹⁷ С једне стране, ова операција је била дио општег

¹⁵ АВПР, ф. Комиссия по изданию документов эпохи империализма (комиссия), оп. 910, д. 104, л. 339.

¹⁶ Поповић Д., *Дипломати у Петрограду у време балканских ратова*, — У књ: Годишњица Николе Чупића, Београд, 1934, књ. XIII, с. 61.

¹⁷ Ракочевић Н., *Односи између Црне Горе и Аустро-Угарске од завршетка скадарске кризе 1913. до сарајевског атентата* — Југословенски народи пред први светски рат. Београд 1964; Лаиновић А., *Питање Скадра у првом балканском рату*, Историјски записи, 1949, бр. 4.

оперативног плана Црне Горе у ослободилачком рату противу Османске империје и због тога је наилазила на подршку црногорског народа, који је тежио да му се што прије врати Скадар — бивша пријестоница средњовјековне српске државе (у то вријеме Црногорци су се сматрали Србима). Тврђава Скадар, која се налазила уз границу Црне Горе, била је ослонац турске војске која је угрожавала независност ове земље, а њено заузимање од стране Црногораца обезбјеђивало је стратегијске задатке црногорске државе. Осим тога — околина Скадра и долина ријеке Бојане представљали су плодну равницу чији би прелазак у руке Црногораца, који су стално били оскудни у житу, користили јачању њихове пољопривредне производње. Ипак, постојала је и друга страна питања: краљ Никола и његови приврженици имали су у овом рату освајачке циљеве. Мучен великодржавним идејама, црногорски краљ је не само хтео проширење територије своје државе већ је претендовао и на једнострану управу Новопазарским Санџаком, јер није био спреман да управу над њим дијели са Србијом.

Он је такође намјеравао да сједне на албански пријесто или да на њему устолочи представника своје династије. У Архиву спољне политике Русије чува се низ докумената који свједоче о себичним циљевима црногорскога краља. Тако је привремени отпратник послова Русије у Црној Гори Н. А. Обнорски изнио (у телеграму упућеном у Петроград 21. септембра 1911. године) слjedeће о плановима краља Николе да заузме читав Санџак: „Вративши се ових дана из Бара, краљ Никола ме позвао у свој дворца и изјавио ми да ће кроз недјељу дана он ступити са својом војском у Санџак и да ће тада бити безуспјешни било какви савјети са руске стране. Ја сам му примијетио да таква изјава изгледа потпуно недостижна... пошто је заћутао један минут, краљ је одједанпут рекао да се шалио...“¹⁸

Када је почео рат балканског савеза са Турском, краљ је истакао идеју успостављања своје власти, у почетку само над сјеверним дијелом Албаније, а затим и над читавом том земљом. Руски посланик у Цетињу А. А. Гирс телеграфисао је у Петроград 27. октобра: „Краљ Никола ме је, у потпуно тајном разговору, запитао за мишљење о могућности да се он прогласи краљем Малесије, а у случају потребе да буде и краљ читаве Албаније“.¹⁹ У новембру је шеф црногорске државе поново изнио ту идеју у разговору с А. А. Гирсом, покренувши тог пута и другу варијанту: аутономна Албанија под врховним суверенитетом Црне Горе. Никола, писао је у извјештају А. А. Гирс 13. новембра, „детално је размотрио све документе које је имао и остале податке који, по његовом мишљењу, свједоче о томе да га Албанци радо приз-

¹⁸ АВПР, ф. ПА, д. 128, л. 35.

¹⁹ АВПР, ф. Канцеларија Министарства иностраних дел (Канцеларија). 1912, д. 138, л. 125.

нају за свог краља“. На крају, црногорски краљ је имао и трећу варијанту — „освајања“ Албаније, коју је донио у децембру те исте године у својој ташни црногорски емисар на мировној конференцији у Лондону М. Мијушковић: уздизање на албански пријесто принцезе Ксеније, кћерке краља Николе, с тим што би се она удала за принца Виктора Луја Бонапарту, даљњег рођака Наполеона III.²⁰

Скадарска експедиција била је први корак на путу остварења ових замисли. Послије заузимања Скадра, што је, по рачунима краља Николе, требало урадити „јуришом“, црногорска војска требало је да продре у дубину Сјеверне Албаније и да блокира такође албанску обалу Јадранског мора, недопустивши у тај рејон улазак српској војсци. Предвиђало се и присаједињење Црној Гори луке Сан-Ђовани ди Медуа (Шенгина), долине ријеке Бојане и других територија.

Али између планова и могућности њиховог остварења постојала је велика разлика. Црна Гора није имала довољно снага да би одједанпут ратовала у два правца — косовском и скадарском. Њена је војска била слабо наоружана тешком артиљеријом за заузимање неприступачне тврђаве Скадра, неповољно је била организована и служба снабдијевања ратним материјалом, провијантом и медикаментима, а на обје ноге је храмала позадинска служба.

Ево како описује положај у Главном стану црногорске војске аустроугарски војни аташе капетан Густав Хубка: „Извјештаји који су долазили с фронта примао је, по правилу, лично сам краљ. По том су ови папири превртани у току многих часова, а чак и дана, на столовима у соби за пушење или су ишчезавали у пространим џеповима краљевског одијела. Толико је пак примитивно било издавање наређења и њихово слање на фронт. Дешеше су се састављале без озбиљног размишљања, на брзину, на њих се чак није стављао ни датум, оне се нигдје нијесу регистровале. Наредбе је писао сам књаз својом руком или су писане по његовом диктату или, пак, од стране једне од принцеза, а чак је на то имао право и било ко од присутних — и то је извршавано одмах, мимоилазећи било какву провјеру и тако је слато на телеграф“.²¹

Црногорска војска, за дуго, није могла заузети тврђаву и зато је неоправдано трпјела велике губитке. Само у једној бици под Тарабошем, она је изгубила више од 4.000 људи, или трећину свог састава.

Скадарска експедиција је изазвала реско заоштравање црногорско-аустројских односа, што је довело до погоршања опште међународне ситуације на Балкану.

²⁰ АВПР, Комиссия, оп. 910, д. 196, л. 121.

²¹ Цит. по: Вуковић Божо-Божидар, *Рат Црне Горе против Турске и Бугарске 1912—1913 и рад Црне Горе на унији и сарадњи са Србијом*, Цетиње 1971, с. 75.

У овој ситуацији Русија је заузела слједећу позицију: У првој етапи рата између Црне Горе и Турске, тј. од 9. октобра 1912. године, када је почео рат, до 21. јануара 1913. године, када је он после кратког засједања лондонске мировне конференције обновљен, царска влада се надала да ће скадарски проблем ријешити уз помоћ двостраних преговора Црне Горе са Турском или на конференцији посланика шест великих држава у Лондону. Русија је у ово вријеме подржавала црногорске захтјеве о преласку у њене руке Скадра са околином, али је такође покретала предлог о усвајању молбе Краљевине Србије да јој се омогући излаз на Јадранско море. У Петрограду су се надали да ће обје југословенске државе заједнички дејствовати, а не ометати једна другу.

Став Русије изражен је у инструкцији министра иностраних послова С. Д. Сазонова посланику у Лондону А. К. Бенкендорфу од 13. децембра 1912. године. Руски представник на савјетовању амбасадора требало је да покрене три питања: 1) да помогне да Скадар пређе у састав Црне Горе заједно са територијом која му припада, и то по ријечи Бојани, узимајући у обзир економско и стратешко значење ових земаља за црногорску државу; 2) да постигне рјешење по питању учешћа Србије на једнаким основама са великим државама у контроли и финансирању изградње неутралне луке на албанској обали Јадранског мора и жељезничке пруге која би водила према тој луци и 3) да помогне да Србија искористи право коришћења те луке за несметани провоз своје робе укључујући и војни материјал у мирнодопско и ратно вријеме.²²

Сазонов је 17. децембра поновио своје предлоге указавши да Русија нема ништа против преласка под суверенитет Црне Горе не само Скадра са околином но и луке Сан Ђовани ди Медиа.²³ На крају, 19. децембра министар је у тајној депеши руским посланицима у Енглеској и Француској формулисао шири план питања о установљењу непосредних граница између Србије и Црне Горе, имајући у виду ревизију оног дијела Берлинског уговора из 1878. године који је раздјељивао ове двије државе.²⁴

У Петрограду су разматрали питање стварања снажног и обједињеног државног организма на Балкану, који би могао да се супротстави Аустро-Угарској и Њемачкој и био ослонац Руске империје на Балкану и у Југоисточној Европи.

Овај је програм, ипак, наилазио на противљење црногорског краља Николе, који се плашио да ће у случају државне уније између Србије и Црне Горе на власт доћи српска династија Карађорђевића. Са своје стране, владајући кругови Србије су се с

²² АВПР, ф. Комиссия, оп. 910, д. 196, л. 229.

²³ АВПР, ф. П. А., д. 132, л. 42, 60, С. Д. Сазонов — А. К. Бенкендорфу 17. XII 1912.

²⁴ АВПР, ф. П. А., д. 132, л. 66. С. Д. Сазонов — А. К. Бенкендорфу и А. П. Извоњском, 19. XII 1912.

неповјерењем односили према династији Његоша. Распре између двије династије много су сметале консолидацији снага југословенских народа, чиме се користила Аустро-Угарска.

Аустро-Угарска је покушавала да на своју страну привуче Црну Гору.²⁵ Велику активност у самим преговорима са краљем Николом показали су аустроугарски посланик на Цетињу барон В. Гизл и његов помоћник војни аташе Г. Хубка. Они су изнијели предлог о закључењу трговачког уговора између Аустро-Угарске и Црне Горе на основама принципа најповлашћеније нације, обећавајући Црној Гори Скадар, у размјену за дио њене територије у рејону Ловћена, који је доминирао над поморском базом у Котору (Бока Которска) и имао за Аустро-Угарску велики војно-стратегички значај. А. А. Гирс је писао 13/26. новембра 1913. године: „Аустројски посланик је био код краља Николе, и потврдио да Скадар треба да буде у саставу Црне Горе али да Аустројска може да пристане да тај град буде у рукама Црне Горе уз услов закључења трговинског савеза с Аустројском и предаје дијела брда Крстац, који се налази између аустројске границе и Његуша“.²⁶ У другом телеграму од 16. децембра посланик је саопштио: „Никола је спреман да уступи Аустро-Угарској дио Санџака, који је припао Црној Гори, да би омео успостављање непосредне границе са Србијом. На тај начин би клин, који је почињући у Босни ишао у западном правцу и одвајао Србију од Црне Горе, био уништен. На ту тему се воде савјетовања у краљевској породици“.²⁷

На крају, о узајамној сондажи Црне Горе и Аустро-Угарске говори још један докуменат — телеграм С. Д. Сазонова А. А. Гирсу од 17/30. децембра у коме министар, ослањајући се на извјештај грофа А. К. Бенкендорфа, саопштава о сусрету, на мировној конференцији у Лондону, шефа црногорске делегације М. Мијушковића с аустроугарским послаником грофом А. Менсдорфом. Мијушковић је, по ријечима Бенкендорфа, предложио да се Аустро-Угарској уступи дио црногорске територије у рејону планине Ловћен у размјену за Скадар. С. Д. Сазонов је са узбуђењем писао: „Мијушковићева изјава приморала нас је да посумњамо у то да ли се он појављује као представник Црне Горе или Аустројске у Лондону?“ и даље: „Схватите јасно да ако краљ при томе рачуна на Аустројску, купивши њену подршку по цијену интереса свога народа, да он рескира да нанесе непоправљиву штету своје положају“.²⁸

Позиција краљевске владе довела је до познатог захлађења руско-црногорских односа. Петроград је почео мање активно да

²⁵ Ракочевић Н., *Црна Гора и Аустро-Угарска 1908—1914*, Титоград 1983, с. 107—137.

²⁶ АВПР, ф. Комиссия, оп. 910, д. 195, часть I, л. 1039.

²⁷ АВПР, ф. П. А., д. 1599, л. 226.

²⁸ АВПР, ф. Комиссия, оп. 910, д. 196, л. 354—355. С. Д. Сазонов — А. А. Гирсу, 17 (30). XII 1912.

подржава Цетиње у питању Скадра. У то вријеме није дошло до споразума између краља Николе и Аустро-Угарске. Црногорскоме краљу постали су сасвим познати факти лукаве политике бечке дипломатије. Барон Гизл је за вријеме игре бриџа са А. А. Гирсом пробрљао да Беч води преговоре са принцом Виртембергским о предаји албанског пријестоло њему а не краљу Николи, а руски посланик није пропустио да краљу Николи саопшти ту за њега непријатну новост.

Други „хладни туш“ за црногорскога краља био је извјештај о концентрацији аустроугарске војске на границама Црне Горе. По наређењу команданта аустроугарских оружаних снага у Босни и Херцеговини генерала Оскара Поћорека, доведени су у борбену готовост дјелови XVIII и XV корпуса, који су били усмјерени према Црној Гори и Србији. О тој опасности упознао је краља Николу помоћник руског војног агента на Цетињу потпуковник В. Н. Јегорјев. Саопштавајући о реакцији краља Николе, Јегорјев је писао: „Краљ се избезумио, слушајући врло пажљиво замислио се, а затим рекао: „Ето, мора се ратовати са Аустријом.“²⁹ Пријетња од аустроугарског напада и неуспјех црногорске војске под Скадром, која није успјела да заузме тврђаву, приморали су црногорску владу да тражи зближење са Србијом. Краљ се обратио молбом Србији за помоћ, последије чега је према Скадру био послан српски Приморски одред, састава 35.000 људи.

У то вријеме дошло је до слједећих догађаја:

Скадарски гарнизон се предао црногорској војсци, што је изазвало нову експлозију антицрногорског расположења у Бечу. Хабзбуршка монархија почела је да наговара Њемачку на одлучна дејства против Црне Горе и Србије, јер је Њемачка у то вријеме завршавала реорганизацију своје армије. Она је тежила да искористи конфликт на Балкану да би изазвала свјетски рат. Вилхем II, провоцирајући Аустро-Угарску на ратни иступ, писао је: „Ја мислим да граница аустријске стрпљивости треба да се заврши. Брзи и радикални удар (против Црне Горе и Србије — Ј. П.) биће рјешење питања. Што даље Аустрија буде трошила вријеме, уступала и отезала — тим је горе“. Кајзер је увјеравао Беч да Тројни споразум неће бранити Црну Гору и Србију. „Велике силе ће се противити, али неће ни мрднути прстом“ — предсказивао је он.³⁰

Управо се тако и догодило. Од чланова Антанте само је Русија показала неспокојство поводом развоја догађаја на Балкану, а Енглеска и Француска су се у потпуности дистанцирале од мијешања у конфликт који се разгоријевао.

„Једва ако ћемо бити у стању да слиједимо за њом (Русијом — Ј. П.) до крајњих граница до којих је она, изгледа, спремна

²⁹ АВІР, ф. Комиссия, оп. 910, д. 195, л. 945, Потпуковник В. Н. Јегорјев — Главној управи генералног штаба, Цетиње, 20. XI 1912.

³⁰ GP, Bd. 34, № 13252, s. 783.

да ствар доведе“ — савјетовао је енглеског посланика у Петрограду Д. Бикенена стални помоћник министра иностраних послова Енглеске А. Никољсон.³¹

Француска је заузела потпуно идентичан став. Шеф француске владе Р. Поенкаре је, на питање руског амбасадора у Паризу А. П. Извољског шта ће радити Француска у случају напада Аустро-Угарске на Србију и Црну Гору, изјавио да „за њега самог је немогуће формулисати чак и лично мишљење о линији француске политике у случају активне интервенције Аустрије“.³²

Русија, која је била у изолацији, није се могла одлучити на једнострано дејства. С. Д. Сазонов се обратио Србији и Црној Гори савјетом да опозову своју војску од Скадра, да не би дали Аустро-Угарској повод за напад на њих.

Даљи догађаји су сасвим познати. Цетињска влада је 4. маја 1913. године прихватила рјешење о евакуацији Скадра, који су црногорске трупе биле заузеле у априлу. Још раније је са скадарског правца био опозван српски Приморски одред.

Тако је међународна криза на Балкану била рјешена.

Зауставићемо се сада на питању односа руске јавности према тим збивањима. Не гледајући на формално одустајање Петрограда од учешћа у рату на страни балканског савеза, руска јавност је подржавала Црну Гору и њене савезнике а руска влада је помагала том расположењу.

Руска влада, лишена могућности да званично помаже балкански савез оружјем и ратним материјалом, дала је дозволу да се они достављају у Бугарску и Србију, а из Србије у Црну Гору, путем акционарског друштва „Рускодуванско паробродско друштво“, које је превозило војни материјал, замаскиран као трговачка роба. Доставка ових војних материјала била је врло значајна. Тако је у Србију из Русије у октобру 1912. године достављено 100.000 шињела, 80.000 униформи и војних одијела за 80.000 војника и официра.³³

Бугарска је 15. децембра 1912. године добила оружје у општем збиру од 224.299 рубаља.³⁴ Већ отвореним путем на Балкан из Русије су упућивани хљеб и жито, медикаменти, опрема за војне болнице. Црна Гора је, на примјер, у децембру 1912. године и у јануару 1913. године, управо у за њу веома тешком моменту, када је због неродне године и рата преживљавала тешку кризу у пољопривредним производима, добила из Русије бесплатно 375.000 пуди кукуруза и 137.000 пуди пшеничног брашна.³⁵

³¹ (БД), в. IX, Парт. II, № 238. А. Никољсон — Д. Бјукенену, Лондон, 19. XI 1912. (*British Documents on the Origins of the War 1898—1914*). London 1933.

³² *Материјалы по истории француско-руских отношений за 1910—1914*, Москва 1922, с. 300.

³³ ЦГИА СССР. ф. 105, оп. I, д. 193, л. 9.

³⁴ Исто, д. 19, л. 140.

³⁵ АВПР, ф. П. А, д. 131, л. 71; *Глас Црногорца*, 21. I 1913.

Општи трошак руске државне благајне за куповину жита и његову доставку у Црну Гору износили су 2,150.000 круна.³⁶ Руска влада је 16. јануара 1913. године донијела рјешење о допунском исплаћивању средстава за потребе Црне Горе од 1.150 круна.³⁷

Руска влада је дала дозволу за сакупљање прилога у фонд за помоћ балканског савеза и за слање добровољаца на Балкан, а такође и санитарно-медицинских екипа. У совјетским архивима чувају се многобројни материјали о веома широком покрету у руској јавности за подршку балканском савезу. Навешћемо само неколико примјера. Градска дума Петрограда издвојила је 10/23. октобра 100.000 рубаља за организацију љекарске и санитетске помоћи Бугарској, српској, црногорској и грчкој војсци.³⁸ Аналогно рјешење донијела је и Градска дума Доњег Новгорода 14/27. октобра, која је упутила у Бугарску четири љекарске и санитетске екипе са по 50 постеља свака.³⁹ Тог истог дана Московска земаљска управа је дала иницијативу за обједињавање снага свих управа у Русији, са циљем организације помоћи Црној Гори и другим словенским државама.⁴⁰ Петроградска управа Општесловенске узајамности имала је своје филијале у свим важнијим градовима Русије, па је приступила сакупљању помоћи и за период од 4/17. октобра 1912. године до 1/13. маја 1913. прикупила је укупно 38.633 рубље.⁴¹

Велику активност у то вријеме показао је и Руски црвени крст. Само у Бугарску он је упутио пољску војну болницу са 400 кревета и три покретне болнице са по 100 кревета у свакој.⁴² Веома је позната болница коју је у Србији организовала својим средствима супруга руског посланика у Београду Н. Г. Хартвига — А. П. Хартвиг Фонвизина.⁴³ Друга војна болница у српској војсци организована је на рачун средстава жене директора Првог политичког (балканског) департамента Министарства иностраних послова Русије Г. Н. Трубецке. Године 1912—1913. управа двора великог кнеза Константина Константиновича у Мраморном дворцу у Петрограду сакупљала је прилоге у корист породица црногорских, грчких и српских војника погинулих у рату са Турском.⁴⁴ При Словенском друштву у Петрограду формирано је специјално одјељење које је добило име команданта добровољачког руског корпуса за вријеме српско-турског рата 1876—1877. године М. Г. Чер-

³⁶ АВПР, ф. Канцелярија, оп. 470, д. 125, л. 175—176.

³⁷ ЦГИА СССР, ф. 1276, оп. 20, д. 63, л. 41, Особый журнал Совета Министров, 16. I 1913.

³⁸ ЦГИА СССР, ф. 1288, оп. 5, д. 168. л. 2.

³⁹ Исто, л. 28—35.

⁴⁰ Правда, 14. X 1912.

⁴¹ ЦГИА СССР, ф. 1282, оп. I, д. 1066, л. I.

⁴² АВПР, ф. П. А, д. 129, л. 113.

⁴³ ЦГИА СССР, ф. 2000, оп. I, д. 7385.

⁴⁴ ЦГИА СССР, ф. 538, оп. I, д. 179, л. 21—120.

најева, које је управљало прикупљањем помоћи. Аналогни комитет био је основан и при новинама „Новоје Времја“. Овај комитет је послао у Црну Гору, Србију и Бугарску 73.395 рубаља.⁴⁵

Руско-црногорски односи за вријеме II балканског рата

Другачија је била реакција руске јавности на братоубилачки рат који је, по мишљењу В. И. Лењина, био изазван „тежњом за завојевање и анексију, која је постојала код балканских држава“.⁴⁶

Разобличавајући карактер рата, орган Руске социјал-демократске партије (бољшевика) новина „Рабочаја правда“ писала је да су овај рат запалиле владајуће класе балканских монархија. „Овим класама су сасвим непознате ријечи о сјајним особинама Словенства, о вјери, о отаџбини. Када то захтијевају њихови интереси, оне гаје она осјећања са којима су слали Словене против Турака или Њемаца, са којима шаљу православне бугарске сељаке против такође православних сељака грчких и Словене против Словена“⁴⁷.

Идентичну оцјену II балканског рата дале су саме балканске револуционарне партије — Социјал-демократска партија Србије, Бугарска радничка социјал-демократска партија и Румунска социјал-демократска партија.⁴⁸ Српска социјал-демократска новина „Радничке новине“, нпр., писала је 3. маја 1913. године у чланку „Против шовинистичког безумља“: „Наша је обавеза да прекинемо шовинистичку лудост (буржоаске — Ј. П.) штампе која из дана у дан постаје све више необуздана“.⁴⁹

Централни комитет Бугарске радничке социјал-демократске партије позвао је своје приврженике да подигну глас против рата. „Балканским народима је неопходан... дуги, вјечни мир међу собом“ — говори се у документу.⁵⁰

Рат између савезника одредио је двије принципијелно различите линије односа великих сила према њему. Њемачка коалиција је тежила да разгори противурјечности међу балканским земљама и да разруши балкански савез. Ова линија је од стране Аустро-Угарске и Њемачке спровођена у дјело још у вријеме I балканског рата. „Наша политика од почетка рата (првог балканског — Ј. П.) била је усмјерена на то да се разбије балкански савез“ — писао је начелник канцеларије министра иностраних послова Аустро-Угарске гроф А. Хојош посланику у Букурешту гро-

⁴⁵ *Славянские известия*. 16. VI 1913, № 30—31.

⁴⁶ Ленин В. И., *Полное собрание сочинений*, т. 4, с. 254.

⁴⁷ *Рабочая правда*, 19. мая 1913.

⁴⁸ *История Румынии*. 1848—1917, Москва 1971, с. 495—499.

⁴⁹ *Радничке новине*, 3. X 1913.

⁵⁰ „*Работнически вестник*“, 6. IV 1913.

фу Фирстебергу 18. јуна 1913.⁵¹ Аналогну позицију заузимао је и Виљем II. „Ако се то словенско чудовиште (балкански савез — Ј. П.) разбије“ — писао је он у инструкцији њемачком Министарству иностраних послова — „рат међу Словенима за дуго вријеме ће нанијети тежак удар панславизму (т. ј. Русији — Ј. П.)“⁵²

Русија је, напротив, покушавала да сачува балкански савез и да онемогући рат међу савезницима. „Наш посебни положај (врховног арбитра — Ј. П.)“ — примјећивао је С. Д. Сазонов — „ствара за нас неповољну обавезу да свакоме од балканских савезника савјетујемо да је неопходна узајамна толеранција и попустљивост“.⁵³

Царска влада се ослањала при томе на оне чланове бугарско-српског савезничког уговора који су предвиђали врховну арбитражу Русије при рјешавању спорова међу савезницима. У инструкцији од 17. априла 1914. године, која је упућена у Београд, Софију и Цетиње, С. Д. Сазонов је писао: „Тежећи да сачувамо пуну непристрасност према објема странама, ми сматрамо својим дугом да напоменемо на једну одредбу, која при било којем тумачењу уговора не може изгубити своју снагу, а управо — да оваки спор поводом тумачења или извршења како уговора тако и војне конвенције треба да буде дат на арбитражу рускоме цару“. У том истом телеграму министар је подвлачио неопходност да се „уложи сви напори за помирење Бугарске и Србије“.⁵⁴ Русија је три пута иступила с иницијативом да се сазове савјетовање шефова влада Србије и Бугарске, а уочи самога рата дала је предлог за сусрет руководиоца читавог балканског савеза за регулисање противурјечности међу њима мирним начином.⁵⁵ Друга брига Петрограда била је да се снизи ниво оружаних снага балканских држава које су се, припремајући се за међусобни рат, убрзано наоружавале. У Бугарској су оружане снаге потрошиле 1913. године више од половине државног буџета и њихови су расходи достигли астрономску цифру 2.000.000.000 лева; у Србији су се они повећали за посљедњих 10 година на 55% и у 1913. години чинили су 370.000.000 динара; у Грчкој је за потребе војске те исте године утрошено 188 милиона франака, што је чинило 65% буџета те земље. Ни Румунија као чланица балканског савеза није заостајала: њени су војни расходи у 1912—1913. години износили 434 милиона франака, а у години 1901—1902. за те

⁵¹ ОУА, Бд. VI, № 7399, с. 664—665 *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Kriese 1908 bis zum Kriegsasbrud 1914*, Wien-Leipzig, 1930).

⁵² GP, Bd. 35, № 13373, S. 21.

⁵³ АВПР, ф. П. А, д. 162, л. 22—23. С. Д. Сазонов — А. В. Некљудову, 8. XII 1912.

⁵⁴ Цитирано по: Гешов И., *Балканский союз. Воспоминания и документы*. Спб, 1915, с. 57—58.

⁵⁵ Панайотов М., *Из руско-българските отношения през балканските войни 1912—1913*. У књ: *Известия на института за история, София 1968*, т. 20, с. 53—83.

исте потребе утрошено је двоструко мање (216 милиона франка).⁵⁶

Ипак балканске државе нијесу послушале руске савјете. Рат међу савезницима довео је до распада балканског савеза, а Букурешки мир потписан 28. 07/10. 08 1913. године није допринио стабилизацији прилика на Балкану. Румунски краљ Карло I назвао је овај мир „ратним миром“, а француски посланик у Бечу Димен предвиђао је неизбјежно рушење овога мира „у најскорије вријеме“.⁵⁷

Послије букурешког мира је у Југоисточној Европи настала нова етапа међународних односа.

РУСКО-ЦРНОГОРСКИ ОДНОСИ УОЧИ СВЈЕТСКОГ РАТА

Реституција црногорско-руске војне конвенције

Промјене међународних околности дотакла се не само балканског региона. У јесен 1913. године приближио се рок рата у Европи. Империјалистичке државе захватила је уочиратна грозница. Француска новина „Журнал“ писала је: „Изгледа да је сву Европу обухватио дух сукоба. То је чисто безумље. То је трка ка пропасти“.⁵⁸

Главни потпаливач рата била је кајзеровска Њемачка, која је прије од свих других држава у то вријеме била завршила реорганизацију своје војске и била заинтересована за наношење одлучног удара својим противницима.

Југословенски историчар А. Митровић открио је у Политичком архиву Министарства иностраних послова Савезне Републике Њемачке у Бону кључни докуменат — тајну инструкцију Виљема II Министарству иностраних послова, писану шест дана послје склапања Букурешког мировног уговора, у којој се давало упутство за преоријентацију њемачке политике и за изазивања рата у Европи. „Сада“ — говори се у том документу — „може се у задњи план одбацити најзначајнији задатак наше политике: Чување мира у Европи“.⁵⁹ Виљем II је писао у инструкцији о неопходности да се на Балкану створи, под заштитом Њемачке, војно-политички блок, а у случају да се то не оствари да се Балкан освоји.

У позну јесен 1913. Њемачка је упутила у Цариград војну мисију, којој је стајао на челу генерал Лиман фон Сандерс, са

⁵⁶ Владимир Л., *Војне на Балкану*, Београд, 1918, с. 43—45.

⁵⁷ DDP, 3me série, T. VIII, № 352, p. 442—443. (*Documents diplomatiques français relatifs aux origines de la guerre 1914*, Paris, 1936)

⁵⁸ Цит. по: Павлович М., *Милитаризам, маринизам и војна 1914—1918* гг., Москва 1918, с. 23.

⁵⁹ Цит. по: Mitrović A., *Prodor na Balkan i Srbija 1908—1918*, Beograd 1980, с. 149.

циљем да се Турска увуче у Централну коалицију.⁶⁰ У то вријеме Велики генерални штаб Њемачке завршио је израду војно-оперативног плана напада на Русију. По аналогiji са Наполеоновим планом био је назван „Велики поход на Исток“.

Руски генерални штаб је са своје стране приступио разради војно-оперативног плана, а царска дипломатија је активизирала своја дејства за привлачење западних и балканских савезника. Крајем јануара 1914. Петроград је иступио с иницијативом Тројног споразума о војно-политичком савезу, предложивши Енглеској да закључи поморски споразум. У фебруару, тим поводом, у Лондону су почели преговори, а у Паризу су разматрана питања заједничких дејстава Русије и Француске с балканским земљама за случај рата у Европи.⁶¹

Врло важна етапа у учвршћењу руских позиција на Балкану били су њени споразуми са Србијом и Црном Гором. У јануару и фебруару 1914. године у Петрограду је дошло до сусрета на највишем нивоу представника Србије и Русије, у којем су узели учешћа са руске стране сам цар и С. Д. Сазонов, а са српске стране престолонаследник Александар и предсједник владе Н. Пашић.⁶² У току преговора размотрене су узајамне обавезе. Русија се обавезала да Србији достави 120.000 пушака, 250.000 шињела, 60 пољских и брдских топова и другог дефицитарног војног материјала, а такође да јој укаже војну помоћ. Србија је узела на себе обавезу да своје ратне планове усаглашава са руским генералштабом.⁶³

Првог марта 1914. године генерал-квартирмајстор руске армије генерал Ј. Н. Данило упутио је цару „запис о вјероватним плановима Тројног савеза против Русије“, у којему су главно мјесто заузеле Србија и Црна Гора. По његовом предлогу, српска војска би могла привући на себе, на балканску фронту, три аустроугарског корпуса — XV, XVI и XVIII — а у даљем току операција још три: VII, XIII и III, а Црна Гора могла је да формира јаке снаге у рејону Новог Пазара и Приморја. Преговори о војним питањима између Србије и Русије настављени су у мају 1914. године, уз учешће српског генералштаба који је у Петроград упутио тачан списак неопходног материјала за српску војску.⁶⁴

⁶⁰ Аветя А. С. *Германский империализм на Ближнем Востоке. Колониальная политика германского империализма и миссия Лимана фон Сандерса*, Москва 1966.

⁶¹ Игнатъев А. В., *Русско-английские отношения накануне первой мировой войны, 1908—1914 г.*, Москва 1962, с. 190.

⁶² ДА ДСИП, ПО, 1914, досије 1—2, № 3419, М. Спалајковић — МИД Србије, Петроград, 21. I 1914.

⁶³ *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного правительств 1878—1917 гг.* Серия 3. 1914—1917, М—Л, 1931, т. I, с. 192; т. II, с. 263, 406.

⁶⁴ ДА ДСИП, ПО, 1914, досије 1—2, № 3419.

Скоро истовремено царска влада је разматрала питања обнављања руско-црногорске војне конвенције из 1910. године, која је 1912. године била обустављена због тога што је краљ Никола нарушио обавезу да се са Русијом споразумијева у погледу војних планова.

У литератури ово питање није довољно изучено. Тако је бивши замјеник министра иностраних послова Србије Јован Јовановић тврдио да је тобоже генералштаб руске војске био противник поновног успостављања војне конвенције због тога што није довољно оцијенио важност оружаних снага Црне Горе и да се наводно на тај корак одлучио једино због притиска самога цара.⁶⁵ Н. Шкерковић, напротив, писао је да је иницијатива за овај предлог пошла од руског генералштаба⁶⁶, који је хтио да искористи црногорску војску у рату против Аустро-Угарске.

А шта се стварно десило? Прије свега треба рећи да је питање обнове руско-црногорске војне конвенције поставила црногорска а не руска влада, јер је била заинтересована да од Русије добије финансијску подршку и да постигне нормализацију руско-црногорских односа. У том духу краљ Никола је у новембру 1913. године упутио цару писмо, молећи га да помогне Црној Гори у финансијском погледу, јер се Црна Гора налазила у кризној ситуацији послје два тешка рата.⁶⁷ Цар је одговорио да је сагласан да се Црној Гори одобре кредити, али је замолио Министарство иностраних послова да размотри питање сврсисходности обнове конвенције, имајући у виду да ће се томе Аустро-Угарска успротивити. Догађаји су се даље развијали на овај начин: Министарство је признало да је са политичке тачке гледишта веома корисно да се учврсти савез са Црном Гором, предложивши да војни аспект овог проблема размотре генералштаб и Министарство војске.⁶⁸ Генералштаб и министарство формирали су комисију експерата и размотрили поменуто питање на засједанима Главне управе генералштаба (21. јануара и 31. марта 1914), уз присуство представника Министарства иностраних послова.⁶⁹ Сви учесници ових савјетовања, упркос тврдњама Ј. Јовановића, изјаснили су се да је веома потребно поновно успостављање војне конвенције, изражавајући, ипак, сумњу у старе облике креди-

⁶⁵ Јовановић Ј., *Русија и Црна Гора*, Записи, 1933, књ. XII, с. 109, 113.

⁶⁶ Шкерковић Н., *Из односа Црне Горе и Русије. Војна конвенција 1910*. Историјски записи, 1959, књ. XVI, св. 3—4, с. 113—120.

⁶⁷ АВПР, ф. П. А., д. 1606, л. 60. Н. А. Обнорски — С. Д. Сазонову. Цетиње, 10. II 1914.

⁶⁸ ЦГВИА СССР, ф. 2000, оп. I, д. 3209, л. 76—80.

⁶⁹ ЦГВИА СССР, ф. 2000, оп. I, д. 3200, л. 76—80, Протокол савјештања ГУГШ по вопросу о возобновлении военного соглашения и военной помощи Черногории. Петербург, 21. I 1914; Исто, д. 7418, л. 10—15, Журнал савјештања по вопросу о восстановлении военной помощи Черногории, Петербург, 31. III 1914.

тирања Црне Горе који су дозвољавали краљевском двору да неконтролисано троши руску војну субвенцију за своје потребе.

Најјасније је те сумње изнио начелник Генералштаба генерал Ј. Г. Жилински, који је предложио да се најприје успостави контрола над трошењем руских војних кредита од стране црногорске краљевске владе, а тек тада да се одреди величина тих кредита.

Експертна комисија је веома пажљиво размотрила све ставке будућих субвенција и укинула је, као непроизводне, дотације за војне оркестре (100 хиљада рубаља) и за организацију парада, а такође је знатно умањила кредите за издржавање главног војног стана црногорског краља. У то исто вријеме Генералштаб је увећао средства за војне маневре у Црној Гори, за отварање официрских школа и за друге мјере које су стварно омогућавале повећање одбрамбене способности црногорске државе.⁷⁰

На крају крајева, министар војске је установио слједеће размјере финансијске помоћи Црној Гори: за куповину пушака 1.476.000 рубаља, за штапске расходе (а у тој суми и за плате руским војним инструкторима) 931.043 рубаља, за попуњу артиљеријског парка 5.533.224 рубље, а осим тога 1.570.000 рубаља сталне годишње субвенције.⁷¹ Укупно — Црна Гора — је добијала од Русије 9.610.267 рубаља.

Ово су била знатна средства. Ствар је у томе што се и Русија у то вријеме налазила у озбиљним финансијским тешкоћама.⁷² Читав дуг Француске и других савезничких држава износио је 1914. године 1.110 милиона руб. Сама Русија исплаћивала је камату на иностране зајмове 200 до 300 милиона рубаља годишње.⁷³

Руска влада се није заустављала само на финансијској помоћи Црној Гори по војној линији. У марту 1914. године Министарство иностраних послова је упутило на Цетиње допунску суму од 131.994 франка.⁷⁴ У мају те године Русија је, заједно с Француском, дала Црној Гори поврх војних субвенција још и зајам од 6 милиона рубаља.⁷⁵ У Петрограду су усвојили, такође, молбу црногорске владе за указивање помоћи црногорском становништву у прехранбеним производима, па су у јесен 1914. године упутили у Црну Гору бесплатно око три хиљаде тона жита. Расходе за превоз овога жита (жито се превозило обилазним путем: Србија

⁷⁰ ЦГВИА СССР, ф. 2000, оп. I, д. 3209, л. 61. Сравнительная ведомость расходов на черногорскую армию по смете военного министерства Черногории на 1914 г. и за счет предполагаемой русской субсидии.

⁷¹ ЦГВИА СССР, ф. 2000, оп. I, д. 3209, л. 9—13. Докладная записка по Главному управлению генерального штаба. Отдел генералквартирмейстера, 27. III 1914.

⁷² Види: Сухомлинов В. А., *Воспоминания*, Берлин 1927, с. 221.

⁷³ Сидоров А. Л., *Финансовое положение России в годы первой мировой войны (1914—1917)*, Москва 1960, с. 93—94.

⁷⁴ Архив СР Црне Горе, ф. МИД, 1914, № 492. МИД Црне Горе Државној благајни Црне Горе, Цетиње, 10 (23) марта 1914.

⁷⁵ АВПР, ф. П. А., д. 1604, л. 122—123. А. А. Гирс — С. Д. Сазонову. Цетиње, 30. V 1914.

— Грчка — црногорска лука Бар) платила је руска државна благајна.⁷⁶

Важно питање руско-црногорских и руско-српских односа у овом периоду било је и питање српско-црногорске уније. Русија је била заинтересована за стварање на Балкану моћне југословенске државе, која би била ослонац у њеној борби против Аустро-Угарске. Ипак, остварење овог плана наилазило је на низ препрека, које су савјесно изучене у књизи др Новице Ракочевића.⁷⁷ Тајни противник уједињења Србије са Црном Гором био је црногорски краљ Никола, који се бојао да не изгуби свој пријесто. Ни у Београду нијесу журили са овим питањем, јер су схватили његову сложеност. Присаједињење Србији мање развијене и ратом разорене Црне Горе могло је продубити и без тога тешку економску и финансијску кризу коју је преживљавала српска краљевина. У случају уједињења двију држава дошло би до реорганизације читавог њиховог војног система, а у Србији се и без тога осјећао дефицит у официрском кадру. У Петрограду и Београду нијесу могли а да не узму у обзир и такође крајње заострену међународну ситуацију на Балкану. Аустро-Угарска и Италија стално су мотриле на сваку активност српске и црногорске владе у смислу зближења тих двију држава, јасно стављајући до знања да ће њихово уједињавање бити разматрано и схватано у Бечу и Риму као опасност за те двије државе.⁷⁸ Српски посланик у Бечу Ј. Јовановић саопштио је, тим поводом, Београду 10. априла 1914. године: „Аустро-Угарска ће бити принуђена да сматра уједињење Србије и Црне Горе као повод за рат“.⁷⁹ Југословенски проблем, због већ реченог, добио је веома оштар међународни карактер и царска дипломатија је била принуђена да се крајње флексибилно понаша и тако учини да остварење југословенског проблема не доведе до рата. У Архиву спољне политике Русије чува се изванредно значајан документ који говори о томе каквим лукавствима је требала да се служи царска дипломатија да би скрила праве циљеве своје политике. У згради руског посланства у Београду дошло је 25. марта 1914. године до сусрета посланика Н. Г. Хартвига са новим аустроугарским послаником у Србији бароном В. Гизлом, који је управо био дошао из Цетиња. Користећи формални повод, Гизл је посјетио Н. Г. Хартвига, рјешивши да ту прилику искористи за сонирање разговора о унији између Србије и Црне Горе. Међу дипломатима је вођен овакав разговор: „Гизл: Не заборавите да је краљ врло стар и озбиљно болестан. Данас или сјутра он може умријети. Његове

⁷⁶ Централњњй Государственњњй архив Военно-морског флота СССР ф. 418, оп. I, д. 3450, л. 1, Н. А. Обнорски — А. А. Нератову (помоћнику министра), Цетиње, 19. IV 1914.

⁷⁷ Ракочевић Н., *Политички односи Црне Горе и Србије* . . . с. 197—2.

⁷⁸ Богићевић В., *Однос Аустро-Угарске према намераваном уједињењу Србије и Црне Горе*, *Историјски записи*, 1952, књ. VIII, св. 1—3, с. 64—67.

⁷⁹ ДА ДСИП, ПО 1918. № 1375.

синове Црногорци не воле и неће их трпјети. Они ће, вјероватно, са добром пензијом, поћи у иностранство. И управо ће ту настати озбиљан психолошки моменат, када ће се само по себи појавити питање о уједињавању Црне Горе са Србијом. Хартвиг: Чини ми се да Ви у одвећ мрачним бојама представљате положај Црне Горе. Гизл: На жалост, то ја не радим. Извјештаји из Цетиња су крајње жалосни⁸⁰. Оба дипломата, како свједочи Хартвиг, нијесу хтјели отварати своје карте. Узимајући у обзир међународни положај, царска влада је препоручила Србији и Црној Гори да одложе уједињавање и да се ограниче само на координацију војних планова. То је била полумјера, али је ипак одговарала интересима обију страна, јер је учвршћивала њихову одбрамбену способност очу рата који је био на помолу.

*Превео са руског:
Радоман Јовановић*

⁸⁰ АВПР, ф. П. А., д. 532, л. 111—112, 197—199, Н. Г. Гартвиг — С. Д. Сазонову, Београд, 6. маја 1914.

J. A. Pisarev

LES RELATIONS RUSSES-MONTENEGRINES A LA
VEILLE DE LA PREMIERE GUERRE MONDIALE

(R e s u m é)

Dans les années à la veille de la première guerre mondiale, ne tenant pas compte des hésitations du gouvernement royal monténégrin, les relations russes-monténégrines étaient établies sur une base ferme, ce qui était conforme à la tradition des deux pays. Le public russe se présentait du côté des peuples balkaniques pendant les guerres de libération du Monténégro, leur donnant une aide matérielle considérable et un soutien moral. Le gouvernement impérial, quoiqu'il demandait la réalisation de ses buts au Balkan, il aidait objectivement la réalisation des devoirs historiques du Monténégro. Il protégeait les intérêts du Monténégro sur le plan international, la révision de certains articles du Traité de Berlin de 1878 et de l'accord de Mircšteg de 1903 concernant le Status quo au Balkan. La Russie s'engageait pour le rapprochement du Monténégro et de la Serbie, se levant contre les disputes entre les deux dynasties et soutenant la formation d'un état yougoslave puissant et vivifiant au Balkan. Le gouvernement russe tâchait de régler les malentendus balkaniques et d'empêcher la guerre fratricide balkanique. La coalition centrale, au contraire, suscitait ces contradictions, excitant les états balkaniques à une guerre réciproque. Après la paix de Bucarest une nouvelle situation politique se forma à la péninsule Balkanique et le Balkan devint un »tonneau de poudre« en Europe. Dans de telles conditions le renouvellement de la convention militaire monténégro-russe et le renouvellement de l'aide militaire permanente russe au Monténégro, ne servait objectivement qu'aux intérêts du Monténégro, qui aspirait de renforcer son habileté de défense devant le danger évident d'une attaque de la part de la coalition centrale.